

امکان‌سنجی همگرایی ایران با جمهوری آذربایجان و ترکمنستان در قرن بیست‌ویکم و ارائه الگویی راهبردی با رویکرد صلح پایدار

شهریار نصرتی*

دکتری جغرافیای سیاسی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات تهران

محمد اخباری

دانشیار جغرافیای سیاسی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکز

رحیم سرور

استاد جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات تهران

(تاریخ دریافت: ۱۳۹۴/۰۹/۱۴ - تاریخ تصویب: ۱۳۹۴/۱۲/۱۱)

چکیده

در قرن بیست‌ویکم، یکی از ملزومات ورود کشورها به جریان جهانی شدن و برقراری صلح پایدار منطقه‌ای و جهانی، همگرایی است. با توجه به برخی موانع موجود در رابطه با همگرایی ایران با کشورهای آسیای مرکزی و قفقاز از جمله جمهوری آذربایجان و ترکمنستان، لزوم امکان‌سنجی و طراحی راهبردهای مناسب برای ایجاد زمینه‌های همگرایی، ضروری به نظر می‌رسد. بنابراین، این نوشتار، با روش ترکیبی (توصیفی-تحلیلی و پیمایشی) و روش حل مسائل از نوع تصمیم‌گیری چندمعیاره در پی پاسخ به این پرسش است که با توجه به شرایط منطقه‌ای و بین‌المللی در قرن بیست‌ویکم، مناسب‌ترین راهبردها بر حسب اولویت برای افزایش نقش ایران در ایجاد همگرایی با جمهوری آذربایجان و ترکمنستان کدامند؟ در این راستا با بهره‌گیری از مطالعات کتابخانه‌ای و میدانی و استفاده از روش سوات، ۴ نقطه قوت، ۴ نقطه ضعف، ۵ فرصت و ۳ تهدید در مورد همگرایی ایران با جمهوری آذربایجان و ترکمنستان شناسایی و ۸ راهبرد کاربردی تدوین شده است و سرانجام، این راهبردها با استفاده از روش ام‌سی‌دی‌ام به وسیله پرسشنامه و مصاحبه، اولویت‌بندی شدند. نتایج به دست آمده از پرسشنامه مقایسه‌های زوجی نشان می‌دهد که راهبرد «ایجاد پیوندهای ژئواکونومیک» در رتبه اول و راهبردهای دیگر در رتبه‌های بعدی قرار گرفتند.

کلیدواژه‌ها

راهبرد، ام‌سی‌دی‌ام، ایران، سوات، همگرایی.

* E-mail: shahryar.nosrati@yahoo.com

مقدمه

امروزه، توسعه منطقه‌ای، پیشرفت و امنیت کشورهای هر منطقه به یکدیگر وابسته است که در این راستا یک همگرایی را می‌طلبد. ایران، هم اکنون بیش از هر زمان دیگری به تحرک دیپلماتیک و برنامه راهبردی نیاز دارد (پیشگاهی‌فرد و رحمانی، ۱۳۹۰: ۳۰۴). ایران و کشورهای آسیای مرکزی و قفقاز جزء مناطق محدودی هستند که در همگرایی به چارچوب مؤثری دست نیافته‌اند (برادن و شلی، ۱۳۸۳: ۲۸۹). با فروپاشی اتحاد شوروی، هر چند ایران از وجود همسایه‌ای قدرتمند رهایی یافت؛ اما تشکیل کشورهای نواستقلال با مرزهای جدید، ایران را با مسائل جدیدی روبه‌رو ساخته است. موقعیت ویژه ایران همواره برای ایجاد تنش‌های سیاسی و نظامی و به خطراتادن امنیت ملی آن بستر مناسبی فراهم کرده است (عزتی، ۱۳۸۸: ۶۶). در این میان، دو کشور ترکمنستان و جمهوری آذربایجان به دلیل داشتن مرز مشترک خشکی و آبی با ایران اهمیت ویژه‌ای دارند. از بدو استقلال این کشورها، روابط ایران با آن‌ها همواره فراز و نشیب‌هایی داشته است و ایران با وجود داشتن برخی نزدیکی‌های دینی، فرهنگی، تاریخی و تمدنی با این کشورها نتوانسته است به راهکاری عملی و راهبردی منطبق با واقعیت‌های جغرافیایی و زمانی برای ایجاد همگرایی باثبات دست یابد. تداوم این وضعیت در درازمدت برای حیات ملی ایران و امنیت منطقه‌ای تهدیدی بالقوه است.

این نوشتار بر آن است تا براساس رهیافت واقع‌گرایی، ضمن شناسایی عوامل مؤثر بر همگرایی ایران با کشورهای پیرامونی، پس از بررسی مفاهیم مرتبط با طرح نوشتار و تبیین برخی دیدگاه‌ها در مقوله همگرایی، با تحلیل موانع همگرایی ایران با ترکمنستان و جمهوری آذربایجان و شناسایی قوت‌ها، ضعف‌ها، فرصت‌ها و تهدیدهای ایران در رابطه با ایجاد زمینه‌های همگرایی با این کشورها با هدف دستیابی به یک الگوی راهبردی مبتنی بر صلح پایدار، امکان کاهش زمینه‌های واگرایی و ترسیم یک دورنمای امنیتی همراه با توسعه پایدار با رعایت مقتضیات فضای بین‌المللی و الزامات منطقه‌ای در قرن بیست‌ویکم و عصر جهانی شدن و فراهم کردن زمینه‌های همگرایی با محوریت ایران، از راه تدوین و اولویت‌بندی راهبردهای مناسب که مهم‌ترین وجه تمایز این نوشتار با سایر پژوهش‌های صورت گرفته در حیطه همگرایی است، میسر شود.

مباحث نظری

همگرایی؛ مفهوم‌شناسی و مرور برخی دیدگاه‌ها

از نظر لغوی، همگرایی به مفهوم تشکیل یک کل به‌وسیله اجزا است (کولای، ۱۳۷۹: ۲). در سیاست بین‌الملل، همگرایی فرایندی است که در آن واحدهای سیاسی از به‌کارگرفتن اقتدار

1. Convergence

تام خویش برای رسیدن به هدف‌های مشترک صرف‌نظر و از یک قدرت فوق ملی پیروی می‌کنند (حافظ‌نیا، ۱۳۹۰: ۳۷۴). همگرایی هم در سطح داخلی یک کشور و هم در یک منطقه بین تعدادی از کشورها معنی می‌دهد (Dennis and Yusof, 2003: 18). همگرایی‌های منطقه‌ای در جهان سیاست، پیشینه زیادی دارند (مجتهدزاده، ۱۳۹۱: ۲۳۹). والت^۱ معتقد است که همگرایی یک دولت با دولت‌های مشابه می‌تواند مشروعیت آن دولت را به واسطه تعلق به یک مجموعه فکری بزرگ‌تر افزایش دهد (Walt, 1987: 34). ارنست هاس^۲ همگرایی را فرایندی می‌داند که در آن، رهبران سیاسی کشورهای مختلف متقاعد و راغب می‌شوند تا فعالیت‌های خود را به سمت مرکز جدیدی سوق دهند که نهادهایش صلاحیت تصمیم‌گیری فراملی دارد (سیف‌زاده، ۱۳۷۶: ۳۰۷). پژوهشگرانی مانند استیون اسپینگل^۳ و لوئیس کانتوری^۴ تصریح می‌کنند: به هر میزان که شباهت شاخص‌های سیاسی، اقتصادی و تشابه و تجانس بین ساختارهای سیاسی کشورها افزایش یابد فرصت بیشتری برای تحکیم همگرایی وجود خواهد داشت (Cantori and Spiegel, 1970: 10). نظریه‌پردازان همگرایی، با وجود اختلاف در تعریف‌ها ویژگی‌های مشترکی دارند. به صورت کلی، آن‌ها معتقدند که افراد هنگامی رفتار همگرایانه در پیش خواهند گرفت که پیش‌بینی کنند با پاداش‌ها و تنبیه‌های مشترکی روبه‌رو خواهند شد (دوئرتی و فالترگراف، ۱۳۷۶: ۶۷۰).

همگرایی در قرن بیست‌ویکم

با پایان جنگ سرد، نظامی‌گری جای خود را به اقتصاد بدون مرز داده است؛ بنابراین ماهیت ائتلاف‌ها نیز تغییر کرده است (اتوتایل و دیگران، ۱۳۸۷: ۲۸۹). در اوایل قرن بیست‌ویکم، ژئواکونومی که رابطه بین قدرت اقتصادی و فضا را بررسی می‌کند به‌عنوان ابزاری در دست حکومت‌ها برای پیشبرد هدف‌هایشان خواهد بود. ژئواکونومی در شکل‌گیری قدرت نقشی ندارد؛ بلکه یک جنبه از مشخصات توسعه‌اش در ارتباط با عوامل مهمی است که تعیین می‌کند و یک جنبه‌اش در ارتباط با تأکید بر تغییر راهبردهای نظامی به راهبرد اقتصادی است. به بیانی، ژئوپلیتیک بعد از جنگ سرد، ژئوپلیتیک همکاری و همگرایی به‌جای تقابل و رویارویی است، یعنی ظهور ژئواکونومی که در آن کارکرد مرزها متحول شده است و توجه، به بالاترین بازده و بازارهای جهانی سرمایه‌گذاری و عرضه محصولات است.

1. Walt
2. Ernest Hass
3. Steven Spiegel
4. Louis Cantori

تشکیل اتحادیه منطقه‌ای نیرومند و مؤثر، نیازمند شناخت نیروهای درونی و موانع پیرامونی و تدوین راهبرد و هدف‌های مقطعی و بلندمدت و راه‌های کوتاه‌مدت است و سطوح گوناگون همکاری مبتنی بر مشارکت عوامل گسترده‌ای است که فراتر از منافع دولت است. این رویکرد به‌عنوان راه حلی برای نزدیکی دولت‌های ملی، الهام گرفته از نظریه کارکردی است که معتقد است با برخورد منطقی و تدریجی می‌توان به آرمان صلح از راه ایجاد و تقویت همکاری اقتصادی در سطح منطقه یا نواحی جغرافیایی دست یافت (عزتی، ۱۳۸۹: ۲). در آستانه قرن بیست‌ویکم، در حال ورود به عصر جدیدی از تعامل بین ملت‌ها و اقتصاد هستیم. در این عصر، جهانی‌شدن، فرایند مستمر همگرایی جهانی است (سید نورانی، ۱۳۸۱: ۲۲۰).

مؤلفه‌های مؤثر بر همگرایی ایران

الف) پیوستگی جغرافیایی

نزدیکی و پیوستگی جغرافیایی کشورها یکی از عوامل مهم در همگرایی‌های منطقه‌ای است. جمهوری آذربایجان از سمت شمال غربی ۷۵۶/۸ کیلومتر (اخباری و نامی، ۱۳۸۹: ۱۶۷) و کشور ترکمنستان ۱۱۸۹/۹ کیلومتر با ایران مرز مشترک دارد (اخباری و نامی، ۱۳۸۹: ۱۶۸). ۴ استان ایران با کشور آذربایجان و ۳ استان با کشور ترکمنستان هم‌مرز هستند (زین‌العابدین و صابر، ۱۳۹۲: ۱۲۴).

ب) موقعیت ژئوپلیتیک و ژئواستراتژیک ایران

تک‌تک ویژگی‌های جغرافیایی ایران بدان اعتباری ژئوپلیتیک و ژئواستراتژیک بخشیده است. ایران در هلال خصیب که همچون راهرویی عملیاتی میان شرق مدیترانه و خلیج فارس و دریای عمان کشیده شده، قرار گرفته است (عزتی، ۱۳۸۸: ۹۷). فضای جغرافیایی ایران در محور شمال - جنوب، دو عرصه جغرافیایی آب و خشکی را بهم پیوند می‌دهد و در مسیر عمومی ارتباط قاره‌های اروپا و آسیا و اقیانوسیه، به‌ویژه آسیای جنوبی و جنوب شرقی قرار دارد (حافظ‌نیا، ۱۳۸۷: ۱۵). از سویی، به‌دلیل جایگاه ژئوپلیتیک و ژئواستراتژیک خود که پل میان دو انبار انرژی و برجسته دنیا، یعنی خلیج فارس و خزر و اوراسیاست در منطقه، نقش برجسته‌ای دارد (واعظی، ۱۳۷۹: ۶۸). ایران در کانون ارتباطی و مواصلاتی اوراسیا واقع شده است. این گستره جغرافیایی برای پیوندهای جغرافیایی میانی و به‌بیانی، هارتلند هندسی اوراسیا با پهنه آب‌های آزاد و دنیای خارج، موقعیت ویژه‌ای دارد (محرابی و عابدینی، ۱۳۹۲: ۳۲).

ج) موقعیت ژئواکونومیک ایران

ایران آسان‌ترین، کوتاه‌ترین و امن‌ترین مسیر انتقال انرژی آسیای مرکزی به خلیج فارس و اروپاست. این راه، این منطقه را به جهان وصل می‌کند (عزتی، ۱۳۸۸: ۱۰۳). از سویی از نظر اقتصادی، ایران و کشورهای هم‌جوار، مکمل اقتصادی یکدیگرند و در پاره‌ای از زمینه‌ها نیز به صورت طبیعی جنبه‌های هم‌تکمیلی وجود دارد (امامی‌خویی، ۱۳۷۷: ۲۲۰-۲۱۶). ایران و کشورهای پیرامونی از نظر اقتصادی، تک‌محصولی‌اند و نوعی وابستگی غیرمتوازن دارند. برای کاهش این وابستگی می‌توان از مبادلات کوچک اقتصادی پایدار و برنامه‌ریزی شده شروع کرد و پس از عبور از مرحله جلب اعتماد، به همکاری‌های بزرگ‌تر اقتصادی و شاید ایجاد مناطق تولید مشترک و یا مناطق تجاری آزاد مشترک دست زد (عزتی، ۱۳۸۴: ۳۹۰). وجود مرزهای مشترک آبی و زمینی، منابع مشترک، دستیابی به بازار منطقه و موقعیت منحصر به فرد حمل و نقلی ایران از مواردی هستند که همکاری و همگرایی بیشتر منطقه‌ای را ایجاب می‌کنند (زرقانی و دیگران، ۱۳۸۹: ۱۵۶). عبور لوله‌های نفت و گاز از مسیر ایران در بهبود روابط سیاسی-تجاری ایران با اروپا و شرق آسیا، کاهش انزوای ایران و افزایش نقش ایران در ترتیبات منطقه‌ای مؤثر خواهد بود (ربیعی، ۱۳۸۹: ۱۵۰).

د) ریشه‌های تاریخی و فرهنگی مشترک

بخش اعظم کشورهای هم‌جوار با ایران در حوزه تمدنی اسلامی و بخش‌های قابل توجهی از آنکه در حوزه تمدنی ایرانی و پارسی قرار دارند، تحت تأثیر همین دو عامل یعنی اسلام و ایران شباهت‌های فرهنگی بسیاری دارند. وضعیت فرهنگی-اجتماعی جمهوری آذربایجان و شباهت‌ها و اشتراک‌های نزدیک آن به ایران در زمینه‌هایی همچون ازدواج، سوگواری، تولد و نام‌گذاری، سنت‌ها، عید نوروز، آواز محلی و ... علائق اجتماعی ایران را در این کشور ترغیب می‌کند. ترکمنستان نیز به‌عنوان یک جمهوری نواستقلال در آسیای مرکزی که هم‌اکنون همسایه ایران است در گذشته بخشی از خاک ایران بوده است (زین‌العابدین و صابر، ۱۳۹۲: ۱۱۳-۱۱۰). این نزدیکی و هم‌ریشگی در بین ملت‌ها به یک علقه محکم و تأثیرگذار تبدیل شده است که فرصت و بستر مناسبی را به‌ویژه پس از فروپاشی اتحاد شوروی برای نزدیکی بیشتر و استحکام پیوندهای فرهنگی فراروی ایران قرار داده است. برای نمونه، نزدیکی دینی-مذهبی ایران به‌ویژه با مردم جمهوری آذربایجان امکان تأثیرپذیری مردم جمهوری آذربایجان را فراهم کرده است که عینیت آن در سال‌های اخیر بیشتر به چشم می‌خورد. در بین بسیاری از مردم جمهوری آذربایجان، با وجود ترویج فرهنگ غربی، علاقه و گرایش به محرم و برخی از باورهای مذهبی ملموس است.

ه) قومیت

تنوع قومی، یکی از ویژگی‌های شاخص ایران است (عالی و جمشیدزاده، ۱۳۹۱: ۱۵۳). اهمیت همگرایی میان اقوامی که گستردگی جغرافیایی آن‌ها در آن سوی مرزهای ایران کشیده شده است، بنا به اهمیت جایگاه فرهنگ در هر کشور، می‌تواند به وجود آورنده زمینه‌هایی برای همگرایی بیشتر باشد. موقعیت استقرار قوم ترک، چگونگی هم‌جواری و بهره‌گیری آن از ویژگی‌های جغرافیایی در عملکرد آن و شکل تأثیرش در امنیت ملی مؤثر است (عزتی، ۱۳۸۸: ۷۰). تعداد قابل توجهی ترکمن و آذری در داخل مرزهای ایران در همسایگی ترکمنستان و جمهوری آذربایجان ساکن هستند که می‌توانند در بحث همگرایی نقش مهمی بازی کنند.

روش و مراحل نوشتار

این نوشتار از نظر هدف، کاربردی و در چارچوب پژوهش‌های توصیفی-تحلیلی و پیمایشی و روش حل مسائل، تصمیم‌گیری چندمعیاره^۱ است. جامعه مورد بررسی این نوشتار بخش جغرافیای سیاسی و مطالعات منطقه‌ای است. از آنجایی که نمونه آماری برای حل مسائل تصمیم‌گیری باید خبرگان باشد؛ بنابراین در این نوشتار از کارشناسان ارشد ژئوپلیتیک که در مورد موضوع نوشتار تجربه بالای ۲۰ سال و مدرک تحصیلی مرتبط در مقاطع ارشد و دکتری دارند، استفاده شد که گروه اول برای غربال‌گری و بومی‌سازی عوامل سوات^۲ به تعداد ۳۰ نفر انتخاب و برای حل نهایی از ۱۰ نفر خبره استفاده شد. روش گردآوری اطلاعات از پایگاه‌های اطلاعاتی و برای گردآوری داده‌ها از ۳ پرسشنامه برای غربال‌گری، وزن‌دهی و رتبه‌بندی استفاده شد. روایی پرسشنامه به وسیله متخصصان موضوع و به صورت صوری و غربال‌گری با روش دلفی تأیید شد. در این نوشتار از روش فرایند تحلیل شبکه‌ای^۳ برای وزن‌دهی عوامل سوات و از روش تاپسیس برای رتبه‌بندی راهبردها استفاده شد. روش ای‌ان‌پی یک نظریه ریاضی است که به صورت نظام‌مند می‌تواند با وابستگی میان عوامل، وزن‌ها را محاسبه کند (Yüksel and Dagdeviren, 2007: 50, Delen and Others, 2012: 18). روش تاپسیس روشی برای رتبه‌بندی گزینه‌ها است که از مقادیر دقیق و معین استفاده می‌کند (Chen, 2000: 6). شایان ذکر است که تشریح این روش‌ها به شکل کامل در منابع آمده است.

1. Multiple Criteria Decision Making (MCDM)
2. Strength, Weakness, Opportunity, Threat
3. Analytical Network Process

تجزیه و تحلیل و یافته‌های پژوهش

موانع همگرایی ایران با جمهوری آذربایجان و ترکمنستان

با وجود عوامل تسهیل‌کننده و مؤثر برای ایجاد همگرایی، با توجه به تحولات و واقعیت‌های منطقه‌ای و جهانی و ماهیت و حساسیت آن‌ها، مسائل پیش روی ایران به‌عنوان چالش‌ها و عوامل بازدارنده همگرایی با جمهوری آذربایجان و ترکمنستان در شرایط کنونی و دهه‌های آغازین قرن بیست‌ویکم مطرح و در نقش ابعاد مسئله این نوشتار به‌شکل کلی در چهار دسته قابل بررسی هستند:

الف) موانع سیاسی

با آنکه ایران با کشورهای آسیای مرکزی و قفقاز روابط خصومت‌آمیزی ندارد؛ اما روابطش آنچنان که می‌توانست نیز پیشرفت نکرده است و به‌نظر می‌رسد که ایران در آسیای مرکزی و قفقاز در حال از دست‌دادن زمان است (ربیعی، ۱۳۸۹: ۱۴۹). سیاست امنیتی ایران در این مناطق براساس موازنه برون‌گرا تلاش کرده و می‌کند تا در چارچوب اتحاد و ائتلاف‌سازی در برابر قدرت‌ها و کشورهای تهدیدکننده توازن ایجاد کند و از تهدیدهای آن‌ها جلوگیری کند؛ به‌گونه‌ای که اتحاد و ائتلاف جمهوری آذربایجان با آمریکا و اسرائیل و همکاری نظامی و امنیتی با ناتو، ایران را به‌سمت ائتلاف با ارمنستان پیش برده است (زین‌العابدین و صابر، ۱۳۹۲: ۱۱۲). در زمینه روابط ژئوپلیتیک بین ایران و جمهوری آذربایجان می‌توان گفت، گرچه در اوایل سال ۱۹۹۱ ایران استقلال این کشور را به‌رسمیت شناخت؛ اما هنوز در تصور ایرانیان، جمهوری آذربایجان شمالی و نخجوان بخش‌های جداشده از سرزمین ایران بزرگ بوده‌اند. تشابه اسمی، قومی و زبانی این دولت - ملت نوظهور با استان‌های آذربایجان در ایران از سال ۱۹۱۸ تاکنون سبب اعتراض کشور ایران بوده است (احمدی‌پور و دیگران، ۱۳۸۹: ۳۰).

ترکمنستان نیز وضعیت ویژه‌ای دارد. در سال‌های نخست قرن بیست‌ویکم هدف‌های دنبال‌شده بین دو کشور ایران و ترکمنستان تقریباً پیرامون محور انرژی در کنار رقابت روسیه و آمریکا به همراه حضور ناتو در آسیای مرکزی و قفقاز، مسائل منطقه را تحت تأثیر قرار می‌دهد (Erdemir, 2007: 76). راهبرد ایران در آسیای مرکزی به‌ویژه ترکمنستان بیشتر از آنکه هدف‌های تجاری و اقتصادی داشته باشد، هدف‌های سیاسی دارد (ساداتی و فرجی‌راد، ۱۳۸۹: ۱۸۳). استقبال ترکمنستان از طرح آمریکایی انتقال گاز حوزه خزر از راه ترکیه به اروپا بر روابط ایران و ترکمنستان تأثیر گذاشت (Hancock, 2006: 77). رئیس‌جمهور این کشور در سال ۲۰۰۷ گفت که ترکمنستان به‌دنبال صدور گاز خود از راه‌هایی است که کنترل روسیه و ایران در آن‌ها وجود نداشته باشد (Rafael, 2008: 67).

ب) تعارض‌های ایدئولوژیک

سیاست‌های منطقه‌ای ایران همواره تحت تأثیر عنصر ایدئولوژی بوده است (حشمت‌زاده، ۱۳۸۷: ۱۲۱) و درک انقلاب اسلامی بدون شناخت ایدئولوژی تشیع میسر نخواهد بود (احمدی، ۱۳۹۰: ۱۲۸). تقابل اسلام شیعی و نیز اسلام انقلابی با اسلام سنی ارائه‌شده در چارچوب نظام‌های غیردینی آسیای مرکزی و قفقاز را باید یکی از مهم‌ترین عوامل واگرایی ایران با کشورهای این منطقه دانست (علویان، ۱۳۸۸: ۶۴). برای نمونه، ترکمن‌ها یک حکومت مبتنی بر اندیشه‌های پان‌ترکیسم و ایده حکومتی غیردینی ایجاد کرده‌اند (نوروزی، ۱۳۷۹: ۱۳۱). هرچند بیشتر مردم جمهوری آذربایجان را اهل تشیع تشکیل می‌دهد؛ اما سیاست‌های رهبران سیاسی آن‌ها و نیز حاکمیت کمونیسم قبل از فروپاشی اتحاد شوروی و نفوذ اندیشه‌های غیردینی و نیز ترویج وهابیت و یهودیت بعد از فروپاشی به تأثیرهای قابل توجهی منجر شده است. از این‌رو، برای کاستن از عوامل چالش‌زا، ایران نیازمند برنامه‌ریزی واقع‌بینانه و انتخاب راهبرد تساهل و تعقل با تکیه بر تقویت فرهنگ ایرانی-اسلامی به‌جای غلبه ایدئولوژیک فرهنگ اسلامی از نوع جمهوری اسلامی در تنظیم روابط بین حکومتی در سیاست خارجی است (کرانی، ۱۳۸۹: ۳۰۰).

ج) مسئله رژیم حقوقی خزر

مرزهای زمینی ایران و ترکمنستان از چند دهه پیش شکل گرفته و تعیین شده است؛ ولی مرزهای دریایی از آنجا که به موضوع کلی تعیین رژیم حقوقی دریای خزر وابسته است، هنوز در بحث و گفت‌وگو و کشمکش دیپلماتیک درگیر مانده است. ترکمنستان در سال ۱۹۹۳ با اقدامی یک‌جانبه، حدود مرزی خود در خزر را تعیین کرد که این اقدام با نظام حقوقی دریاها مغایر بود و نقض کامل حقوق بین‌الملل و قرارداد مینسک به‌شمار می‌آید.^۱ در مورد رژیم حقوقی، موضع جمهوری آذربایجان، تقسیم دریای خزر به پنج قسمت است که در قانون اساسی آن کشور نیز از سهم خود به‌عنوان «منطقه ملی» جمهوری آذربایجان در دریای خزر یاد کرده است. موضع قزاقستان، ایجاد رژیمی منطبق بر رژیم حقوق بین‌الملل دریاهاست. بیشترین تمایل به مشاء بودن دریا را ایران و روسیه دارند. پیشنهادهای کشورها نشان می‌دهد که هریک از دولت‌های ساحلی دریای خزر صرف نظر از منافع منطقه‌ای، آنچه منافع ملی آنان را تأمین می‌کند، مطرح می‌کنند (پیشگاهی‌فرد، ۱۳۸۴: ۱۱۲).

۱. برای آگاهی بیشتر نگاه کنید به: کولایی و علی‌زاده، ۱۳۹۵.

د) رقابت قدرت‌های منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای در آسیای مرکزی و قفقاز

فروپاشی اتحاد شوروی، فضای جغرافیایی محور قفقاز- آسیای مرکزی را دچار خلأ قدرت کرد که بستر ساز انبساط فضایی حوزه‌های نفوذ قدرت‌های منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای شد و به دنبال آن تداخل لایه‌های حوزه نفوذ، الگوی کشمکش و رقابت را شکل داد (شیرازی، ۱۳۷۹: ۱۹) و برای بازیگران منطقه‌ای و جهانی امکان توسعه حضور و نفوذ آن‌ها را فراهم کرد (کولایی، ۱۳۷۷: ۶۲). ترکیه از این کشورها است. ورود و نفوذ ترکیه در منطقه برای ایران پیامدهای سیاسی، امنیتی و اقتصادی دارد (زرقانی و دیگران، ۱۳۸۹: ۱۵۵). اسرائیل نیز به صورت خزننده در حال افزایش حضور خود در منطقه آسیای مرکزی و قفقاز است. سیاست‌های اسرائیل در این منطقه را می‌توان حمایت از یهودیان ساکن منطقه، جلب همکاری و حمایت کشورهای منطقه در مجامع بین‌المللی، واگرایی در روابط کشورهای آسیای مرکزی و قفقاز با ایران و نیز فشار وارد کردن بر محیط پیرامونی و امنیت ملی ایران تفسیر کرد (قصاب-زاده، ۱۳۹۱: ۶۲۸). فرصت‌های ناشی از رویداد ۱۱ سپتامبر نیز ایالات متحده و ناتو را بیش از گذشته به مرزهای شرقی و جنوبی روسیه و نیز تا ۲۰۰ کیلومتری مرزهای چین نزدیک کرده است (Ferarri, 2003: 10). راهی را که کشورهای غربی و به ویژه ایالات متحده در مناسبات با جمهوری‌های آسیای مرکزی و قفقاز پس از ۱۱ سپتامبر در پیش گرفته‌اند، بهره‌جستن از روابط دوجانبه و نه چندجانبه با دولت‌های این منطقه بوده است (Weitz, 2006: 160-162). با توجه به ابعاد مسئله، نقاط قوت، ضعف، فرصت و تهدید ایران برای همگرایی با جمهوری آذربایجان و ترکمنستان در قرن بیست‌ویکم، شناسایی و بررسی شد و در نشست‌های توفان فکری با خبرگان، راهبردهای مناسب، تدوین شد. این اطلاعات در ماتریس سوات در جدول ۱ آمده است.

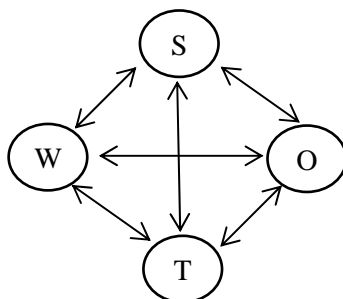
جدول ۱. ماتریس SWOT

<p>نقاط ضعف (W)</p> <p>۱. عدم تمرکز بر تقدم و تأخر در توسعه روابط سیاسی مستحکم و برنامه‌ریزی شده مبتنی بر واقعیت‌های زمانی در مورد همسایگان شمالی (W₁)</p> <p>۲. نبود راهبردهای مدون در مورد همگرایی و همکاری پایدار (W₂)</p> <p>۳. انفعال و آسیب‌پذیری اقتصادی ایران از عوامل بیرونی (W₃)</p> <p>۴. نبود نکته‌سنجی راهبردی ایران در انتخاب مؤتلفان با توجه به</p>	<p>نقاط قوت (S)</p> <p>۱. اهمیت ژئوپلیتیکی، ژئواستراتژیکی و ژئواکونومیکی ایران در بین مناطق پیرامونی (S₁)</p> <p>۲. پیوستگی و اتصال جغرافیایی ایران با جمهوری آذربایجان و ترکمنستان (S₂)</p> <p>۳. برخورداری ایران، جمهوری آذربایجان و ترکمنستان از ذخایر غنی انرژی و داشتن زمینه‌های همکاری در این بخش (S₃)</p> <p>۴. برخورداری از ظرفیت‌ها و</p>	<p>عوامل درونی ←</p> <p>عوامل بیرونی ↓</p>
---	---	--

حساسیت‌های موجود در آسیای مرکزی و قفقاز (W ₄)	زیرساخت‌های بالقوه جغرافیایی توسعه در فضای سرزمینی ایران (S ₄)	
راهبرد WO ۱. انعطاف سیاسی و عقلایی مبتنی بر هم‌زیستی مسالمت‌آمیز (WO ₁) ۲. آموزش و مدیریت منابع انسانی (WO ₂)	راهبرد SO ۱. تقویت پیوندهای فرهنگی با تأکید بر عناصر هویتی (SO ₁) ۲. ایجاد پیوندهای ژئوآکونومیک (SO ₂)	فرصت‌ها (O) ۱. نزدیکی فرهنگی و پیشینه تاریخی مشترک ایران، جمهوری آذربایجان و ترکمنستان (O ₁) ۲. دسترسی ایران به آب‌های آزاد و مسیرهای حمل‌ونقل انرژی و کالا (O ₂) ۳. برخورداری ایران از نیروی انسانی متخصص در بخش صنعت و تجارت (O ₃) ۴. وجود درصد قابل توجهی از اقوام آذری و ترکمن در ترکیب جمعیتی ایران و استقرار آن‌ها در همسایگی جمهوری آذربایجان و ترکمنستان (O ₄) ۵. به‌رسمیت شناختن جمهوری آذربایجان و ترکمنستان از بدو استقلال از سوی ایران (O ₅)
راهبرد WT ۱. دیپلماسی فعال اعتمادساز (WT ₁) ۲. برنامه‌ریزی توسعه اقتصادی-فرهنگی پژوهش‌محور (WT ₂)	راهبرد ST ۱. به‌کارگرفتن ره یافت چندجانبه‌گرایی (ST ₁) ۲. ائتلاف نظامی-امنیتی (ST ₂)	تهدیدها (T) ۱. حضور و مداخله رقبای منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای ایران در آسیای مرکزی و قفقاز (T ₁) ۲. یک‌جانبه‌گرایی و توافق‌نداشتن در مورد رژیم حقوقی و بهره‌برداری از دریای خزر (T ₂) ۳. رشد بنیادگرایی و ایدئولوژی غیردینی در آسیای مرکزی و قفقاز (T ₃)

منبع: نویسندگان

از آنجایی که در روش ای‌ان‌پی باید روابط میان عوامل مشخص باشد؛ بنابراین از خبرگان خواسته شد تا روابط میان عوامل سوات برای تدوین راهبرد را مشخص کنند. این روابط در قالب شکل ۱ تعیین شد که بیانگر تأثیر متقابل عوامل بر یکدیگر است.



شکل ۱. وابستگی‌های متقابل میان عوامل

منبع: نویسندگان

برای وزن‌دهی و اولویت‌بندی عوامل سوات براساس وابستگی میان آن‌ها از روش ای‌ان‌پی استفاده می‌شود. با طراحی پرسش‌نامه از پاسخ‌دهندگان خواسته می‌شود تا به سؤال «احساس می‌کنید کدام یک از عوامل در تدوین راهبرد اولویت دارند؟ و میزان اهمیت آنچه مقدار است؟» براساس قضاوت بی‌اندازهٔ مرجح (۹)، ترجیح بسیار قوی (۷)، بسیار مرجح (۵)، به نسبت مرجح (۳)، ترجیح یکسان (۱) (Yüksel and Dagdeviren, 2007: 51) پاسخ دهند. سپس نظرات تجمیع‌شده و سوپر ماتریس موزون که یکی از ماتریس‌هایی است که در آن جمع اعداد سطرها ۱ است، تشکیل شد (جدول ۲).

جدول ۲. سوپر ماتریس موزون عوامل سوات

	S ₁	S ₂	S ₃	S ₄	W ₁	W ₂	W ₃	W ₄	O ₁	O ₂	O ₃	O ₄	O ₅	T ₁	T ₂	T ₃
S ₁	۰/۰۳	۰/۰۷	۰/۰۷	۰/۰۶	۰/۰۶	۰/۰۶	۰/۰۶	۰/۰۶	۰/۰۵	۰/۰۷	۰/۰۴	۰/۰۵	۰/۰۳	۰/۱۵	۰/۰۶	۰/۰۶
S ₂	۰/۰۶	۰/۰۶	۰/۰۷	۰/۰۴	۰/۰۸	۰/۰۶	۰/۰۳	۰/۰۸	۰/۰۷	۰/۰۶	۰/۰۳	۰/۰۶	۰/۰۳	۰/۱۱	۰/۰۸	۰/۰۸
S ₃	۰/۰۵	۰/۰۸	۰/۰۴	۰/۰۶	۰/۰۸	۰/۰۸	۰/۰۴	۰/۰۵	۰/۰۵	۰/۰۷	۰/۰۵	۰/۰۵	۰/۰۴	۰/۱۳	۰/۰۷	۰/۰۶
S ₄	۰/۰۷	۰/۰۷	۰/۰۶	۰/۰۳	۰/۰۵	۰/۰۷	۰/۰۹	۰/۰۴	۰/۰۵	۰/۰۹	۰/۰۴	۰/۰۴	۰/۰۳	۰/۱۲	۰/۰۸	۰/۰۷
W ₁	۰/۰۴	۰/۱	۰/۰۷	۰/۰۴	۰/۰۷	۰/۰۶	۰/۰۴	۰/۰۷	۰/۰۳	۰/۰۲	۰/۰۶	۰/۰۶	۰/۰۶	۰/۱	۰/۱	۰/۰۷
W ₂	۰/۰۴	۰/۰۸	۰/۰۸	۰/۰۴	۰/۰۷	۰/۰۶	۰/۰۴	۰/۰۶	۰/۰۸	۰/۰۶	۰/۰۳	۰/۰۶	۰/۰۳	۰/۱۱	۰/۰۹	۰/۰۷
W ₃	۰/۰۶	۰/۰۵	۰/۰۵	۰/۰۸	۰/۰۴	۰/۱	۰/۰۳	۰/۰۵	۰/۰۵	۰/۰۶	۰/۰۸	۰/۰۴	۰/۰۳	۰/۱۲	۰/۰۸	۰/۰۷
W ₄	۰/۰۴	۰/۰۸	۰/۰۸	۰/۰۴	۰/۰۶	۰/۱	۰/۰۳	۰/۰۵	۰/۰۸	۰/۰۴	۰/۰۷	۰/۰۳	۰/۰۳	۰/۱	۰/۱	۰/۰۷
O ₁	۰/۰۴	۰/۱	۰/۰۸	۰/۰۴	۰/۰۸	۰/۰۷	۰/۰۳	۰/۰۸	۰/۰۵	۰/۰۴	۰/۰۳	۰/۰۸	۰/۰۳	۰/۱	۰/۱	۰/۰۸
O ₂	۰/۰۶	۰/۰۶	۰/۰۷	۰/۰۵	۰/۰۶	۰/۰۸	۰/۰۵	۰/۰۵	۰/۰۵	۰/۰۵	۰/۰۵	۰/۰۵	۰/۰۳	۰/۱۲	۰/۰۸	۰/۰۷
O ₃	۰/۰۴	۰/۰۵	۰/۰۷	۰/۰۸	۰/۰۵	۰/۰۶	۰/۰۹	۰/۰۵	۰/۰۷	۰/۰۶	۰/۰۲	۰/۰۵	۰/۰۳	۰/۱۳	۰/۰۸	۰/۰۶
O ₄	۰/۰۴	۰/۰۹	۰/۰۸	۰/۰۴	۰/۰۷	۰/۰۷	۰/۰۳	۰/۰۷	۰/۰۸	۰/۰۴	۰/۰۳	۰/۰۴	۰/۰۵	۰/۱۲	۰/۰۸	۰/۰۷
O ₅	۰/۰۴	۰/۱	۰/۰۸	۰/۰۴	۰/۰۸	۰/۰۶	۰/۰۳	۰/۰۸	۰/۰۹	۰/۰۴	۰/۰۳	۰/۰۵	۰/۰۳	۰/۱	۰/۱۱	۰/۰۶
T ₁	۰/۰۴	۰/۱	۰/۰۸	۰/۰۴	۰/۱	۰/۰۷	۰/۰۳	۰/۰۶	۰/۰۹	۰/۰۳	۰/۰۲	۰/۰۴	۰/۰۶	۰/۰۶	۰/۰۷	۰/۱۲
T ₂	۰/۰۴	۰/۱۱	۰/۰۶	۰/۰۴	۰/۰۸	۰/۰۸	۰/۰۳	۰/۰۷	۰/۰۸	۰/۰۴	۰/۰۲	۰/۰۵	۰/۰۶	۰/۰۸	۰/۰۶	۰/۱۱
T ₃	۰/۰۴	۰/۱۱	۰/۰۶	۰/۰۴	۰/۰۷	۰/۰۷	۰/۰۳	۰/۰۸	۰/۱	۰/۰۵	۰/۰۳	۰/۰۵	۰/۰۳	۰/۱	۰/۰۸	۰/۰۶

منبع: نویسندگان

در ادامه، سوپرماتریس موزون براساس گام‌های ای‌ان‌پی در توان ۸ همگراشده و سوپرماتریس حددار به‌دست آمد. سرانجام براساس سوپر ماتریس حددار، وزن عوامل سوات به‌دست آمد که به‌دلیل زیادبودن محاسبات و محدودیت صفحه‌ها تنها به وزن و اولویت عوامل سوات بسنده کردیم که نتایج در جدول ۳ آمده است. براساس میزان اهمیت هرکدام از مؤلفه‌های قوت، ضعف، فرصت و تهدید، وزن هرکدام از گزینه‌ها گویای تأثیرگذاری آن‌هاست که بیشترین وزن، حکایت از اهمیت و حساسیت آن گزینه دارد و می‌بایست در برنامه‌ریزی راهبردی بدان توجه بیشتری شود. در برنامه‌ریزی راهبردی آگاهی از مهم‌ترین نقطه قوت، مهم‌ترین ضعف، مهم‌ترین فرصت و مهم‌ترین تهدید، ضروری است تا به این وسیله بتوان مناسب‌ترین راهبرد را ارائه داد. «راهبرد، یک الگو است، به‌ویژه الگویی از یک سلسله اقدامات. برنامه‌ریزی عملیاتی برای رسیدن به هدف‌های مشخص و روشن از راه به‌کارگیری هرگونه امکانات بالقوه و بالفعل که وجودنداشتن آن یا ضعف آن سبب خسارات جبران‌ناپذیری می‌شود. همچنین، راهبرد، تفکری است عقل‌گرا برای ایجاد هماهنگی بین سیاست‌های کلی با موقعیت‌های فرامنطقه‌ای که قابلیت اجرای سیاست‌های کلی نظام را هموار می‌کند» (عزتی، ۱۳۸۹: ۴ و ۵).

جدول ۳. وزن و اولویت عوامل سوات

وزن و اولویت عوامل	وزیرعوامل	وزن و اولویت نسبی	وزن و اولویت نهایی
S ۰/۲۴۶ (۲)	S1	۰/۱۸۳ (۳)	۰/۰۴۵ (۱۲)
	S2	۰/۳۵۴ (۱)	۰/۰۸۷ (۲)
	S3	۰/۲۸۵ (۲)	۰/۰۷ (۸)
	S4	۰/۱۷۸ (۴)	۰/۰۴۴ (۱۳)
W ۰/۲۴۵ (۴)	W1	۰/۲۹ (۲)	۰/۰۷۱ (۷)
	W2	۰/۲۹۳ (۱)	۰/۰۷۲ (۵)
	W3	۰/۱۵۲ (۴)	۰/۰۳۷ (۱۵)
	W4	۰/۲۶۴ (۳)	۰/۰۶۵ (۹)
O ۰/۲۴۵ (۳)	O1	۰/۳۹۷ (۱)	۰/۰۷۳ (۴)
	O2	۰/۱۹۶ (۳)	۰/۰۴۸ (۱)
	O3	۰/۱۲۶ (۵)	۰/۰۳۱ (۱۶)
	O4	۰/۲۱۸ (۲)	۰/۰۵۴ (۱۰)
	O5	۰/۱۶۳ (۴)	۰/۰۴ (۱۴)
T ۰/۲۶۴ (۱)	T1	۰/۳۹۵ (۱)	۰/۱۰۴ (۱)
	T2	۰/۳۱۱ (۲)	۰/۰۸۲ (۳)
	T3	۰/۲۹۳ (۳)	۰/۰۷۷ (۶)

منبع: نویسندگان

سپس ۸ راهبرد که تعریف شده بودند با استفاده از روش تاپسیس رتبه‌بندی شدند. برای ارزیابی و رتبه‌بندی راهبردها از خبرگان خواسته شد تا میزان اهمیت هر یک از عوامل سوات را در انتخاب راهبرد با واژه‌های خیلی خوب (۹)، خوب (۷)، متوسط (۵)، ضعیف (۳) و خیلی ضعیف (۱) مشخص کنند. سپس نظرات متمایز کارشناسان تجمیع شده و ماتریس تصمیم‌گیری تشکیل شد. در ادامه، با استفاده از روش تاپسیس شاخص‌های شباهت برای هر یک از راهبردها محاسبه و رتبه‌بندی انجام شد که نتایج در جدول ۴ آمده است.

جدول ۴. رتبه‌بندی راهبردها با روش سوات

رتبه‌بندی راهبردها	شاخص شباهت	فاصله از حل ضدایده‌آل	فاصله از حل ایده‌آل	اختصار	راهبردها
۵	۰/۳۷۳	۰/۳۴۸	۰/۵۸۲	SO ₁	تقویت پیوندهای فرهنگی با تأکید بر عناصر هویتی
۱	۰/۵۱۷	۰/۴۷۵	۰/۴۴۴	SO ₂	ایجاد پیوندهای ژئواکونومیک
۳	۰/۴۷۲	۰/۴۰۱	۰/۵۳۸	ST ₁	به‌کارگیری رهیافت چندجانبه‌گرایی
۸	۰/۲۶۵	۰/۲۳۹	۰/۶۶۱	ST ₂	ائتلاف نظامی - امنیتی
۴	۰/۳۹۰	۰/۲۰۴	۰/۳۱۹	WO ₁	انعطاف سیاسی عقلایی مبتنی بر هم‌زیستی مسالمت‌آمیز
۷	۰/۲۷۴	۰/۱۰۹	۰/۲۸۹	WO ₂	آموزش و مدیریت منابع انسانی
۲	۰/۴۵۰	۰/۱۷۹	۰/۲۱۹	WT ₁	دیپلماسی فعال اعتمادساز
۶	۰/۳۵۰	۰/۱۳۷	۰/۲۵۳	WT ₂	برنامه‌ریزی توسعه اقتصادی - فرهنگی پژوهش‌محور

منبع: نویسندگان

بررسی و سنجش روابط درونی عوامل قوت، ضعف، فرصت و تهدید در ایجاد زمینه‌های همگرایی که وزن و اولویت هر مؤلفه در جدول ۳ مشخص شده است وضعیت حاضر را نشان می‌دهد که از نسبت اهمیت آن‌ها به یکدیگر و سنجش تأثیرهای آن‌ها به صورت مقایسه زوجی، راهبردهای مناسب، طراحی شده که هر راهبرد براساس شاخص معین با توجه به مقادیر جدول ۴ که به وسیله پرسشنامه به دست آمده، رتبه‌بندی و برای اجرایی شدن اولویت‌بندی شده‌اند. براساس نتایج جدول ۴، راهبرد «ایجاد پیوندهای ژئواکونومیک» رتبه اول را به دست آورد.

نتیجه

با هدف ارائه یک برنامه راهبردی برای ایجاد زمینه‌های همگرایی ایران با کشورهای آذربایجان و ترکمنستان، ضمن بررسی نقاط قوت، ضعف، فرصت و تهدید پیش روی ایران برای ایجاد همگرایی، مشخص شد که مهم‌ترین نقطه قوت ایران در زمینه همگرایی، پیوستگی و اتصال جغرافیایی ایران با جمهوری آذربایجان و ترکمنستان با وزن ۰/۳۵۴، مهم‌ترین نقطه ضعف، نبود راهبردهای مدون در مورد همگرایی و همکاری پایدار با وزن ۰/۲۹۳، مهم‌ترین فرصت، نزدیکی فرهنگی و پیشینه تاریخی مشترک ایران، جمهوری آذربایجان و ترکمنستان با وزن ۰/۲۹۷ و مهم‌ترین تهدید نیز حضور و مداخله رقبای منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای ایران در آسیای مرکزی و قفقاز با وزن ۰/۳۹۵ است. با نظر مصاحبه‌شوندگان و تعیین وزن و اهمیت راهبردهای تدوین شده، راهبرد «ایجاد پیوندهای ژئواکونومیک» در رتبه اول قرار گرفت.

از آنجایی که قرن بیست و یکم، عصر ژئواکونومی نام گرفته است، برنامه‌ریزی و سیاست‌گذاری در رابطه با بهره‌گیری از توان‌های ژئواکونومیک کشورها و مناطق، یک اصل است. زیرا استراتژیست‌ها معتقدند که نقش ژئواکونومی، علاوه بر توسعه اقتصادی، در زمینه‌های سیاسی نیز برای تضمین صلح و ثبات و حل مناقشات اهمیت انکارناپذیری دارد. ایجاد پیوندهای ژئواکونومیک با کشورهای پیرامونی علاوه بر بهره‌گیری از نقاط قوت برای تقویت فرصت‌ها، موجبات امنیت پایدار را فراهم خواهد آورد. این راهبرد در دو مرحله قابل اجراست: گام اول تلاش برای جلب اعتماد و همکاری در فعالیت‌های خرد و گام دوم، گسترش فعالیت‌های کلان در سایه سازه‌ها و سازمان همکاری. این راهبرد با تأکید بر برنامه‌ریزی کلان بلندمدت در بخش‌های مختلف همراه با توسعه زیرساخت‌های اقتصادی برای همگرایی زمینه مناسبی ایجاد خواهد کرد. راهبرد «دیپلماسی فعال اعتمادساز» برای نزدیکی بیشتر و ایجاد هم‌سویی و همدلی با این کشورها به‌عنوان راهبرد دوم تعیین شده و در مورد حل تعارض‌ها و اختلاف‌های پیش رو، راهبرد «به‌کارگیری رهیافت چندجانبه‌گرایی» در رتبه سوم و راهبرد «انعطاف سیاسی عقلایی مبتنی بر هم‌زیستی مسالمت‌آمیز» در رتبه چهارم قرار گرفت. همچنین راهبردهای «تقویت پیوندهای فرهنگی با تأکید بر عناصر هویتی»، راهبرد «برنامه‌ریزی توسعه اقتصادی - فرهنگی پژوهش محور»، راهبرد «آموزش و مدیریت منابع انسانی» و راهبرد «ائتلاف نظامی - امنیتی» به ترتیب در رتبه‌های پنجم تا هشتم از نظر میزان امتیاز قرار گرفتند. بنابراین، راهبردهای ارائه شده، در صورت به‌کارگرفتن سیاست‌های درست و هماهنگ، با هدف تأمین منافع ایران و طرف‌های مقابل، به‌عنوان زمینه‌ای برای ایجاد همگرایی، پیشنهاد می‌شود.

منابع

الف) فارسی

۱. اتوتایل، ژناروید، سیمون دالبی و پاول روتلیج (۱۳۸۷)، اندیشه‌های ژئوپلیتیک در قرن بیستم، تهران: دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی وزارت امور خارجه.
۲. احمدی، سیدعباس (۱۳۹۰)، ایران، انقلاب اسلامی و ژئوپلیتیک شیعه، تهران: موسسه مطالعات اندیشه‌سازان نور.
۳. احمدی‌پور، زهرا، احسان لشکری تفرشی و قاسم قنبری (۱۳۸۹)، ژئوپلیتیک دریای خزر، تهران: سازمان جغرافیایی نیروهای مسلح.
۴. اخباری، محمد و محمدحسن نامی (۱۳۸۹)، جغرافیای مرز با تأکید بر مرزهای ایران، تهران: سازمان جغرافیایی نیروهای مسلح.
۵. امامی خوبی، ارسطو (۱۳۷۷)، «صادرات و بخش صنعت در ایران»، اطلاعات سیاسی-اقتصادی، شماره ۱۳۰-۱۲۹، صص ۲۲۰-۲۱۶.
۶. برادن، کتلین و فرد شلی (۱۳۸۳)، ژئوپلیتیک فراگیر، ترجمه علیرضا فرشچی و حمیدرضا رهنما، تهران: دوره عالی جنگ دانشکده فرمانده و ستاد سپاه پاسداران انقلاب اسلامی.
۷. پیشگاهی فرد، زهرا (۱۳۸۴)، مقدمه‌ای بر جغرافیای سیاسی دریاها با تأکید بر آب‌های ایران، تهران: دانشگاه.
۸. پیشگاهی فرد، زهرا و محمدعلی رحمانی (۱۳۹۰)، قلمروخواهی ایران و آمریکا در خاورمیانه، تهران: سازمان جغرافیایی نیروهای مسلح.
۹. حافظ‌نیا، محمدرضا (۱۳۸۷)، جغرافیای سیاسی ایران، تهران: سمت.
۱۰. حافظ‌نیا، محمدرضا (۱۳۹۰)، اصول و مفاهیم ژئوپلیتیک، مشهد: پاپلی.
۱۱. حشمت‌زاده، محمدباقر (۱۳۸۷)، تأثیر انقلاب اسلامی ایران بر کشورهای اسلامی، تهران: پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.
۱۲. دوئرتی، جیمز و رابرت فالتزگراف (۱۳۷۶)، نظریه‌های متعارض در روابط بین‌الملل، جلد ۱، ترجمه علیرضا طیب و وحید بزرگی، تهران: قومس.
۱۳. ربیعی، حسین (۱۳۸۹)، «ژئواکونومی آسیای مرکزی و فرصت‌های پیش روی ایران»، مجموعه مقالات دومین همایش بازننگری روابط ایران و کشورهای آسیای مرکزی، دانشگاه فردوسی مشهد، صص ۱۵۲-۱۲۷.
۱۴. زرقانی، سید هادی، راحله احمدی و سیده زهرا موسوی (۱۳۸۹)، «مقایسه تطبیقی فعالیت‌های اقتصادی ایران و ترکیه در آسیای مرکزی»، مجموعه مقالات دومین همایش

- بازنگری روابط ایران و کشورهای آسیای مرکزی، دانشگاه فردوسی مشهد، صص ۱۷۶-۱۵۴.
۱۵. زین‌العابدین، یوسف و زهرا صابر (۱۳۹۲)، «تحلیل زمینه‌های علایق ژئوپلیتیک ایران در جمهوری‌های آذربایجان و ترکمنستان با استفاده از مدل سنجش ماتریس»، ژئوپلیتیک، سال ۹، شماره ۲، صص ۱۳۵-۱۰۸.
۱۶. ساداتی، سید هادی و عبدالرضا فرجی‌راد (۱۳۸۹)، «بررسی جایگاه ایران در ترانزیت گاز ترکمنستان»، مجموعه مقالات دومین همایش بازنگری روابط ایران و کشورهای آسیای مرکزی، دانشگاه فردوسی مشهد، صص ۱۹۲-۱۷۷.
۱۷. سید نورانی، محمدرضا (۱۳۸۱)، «جهانی شدن و محیط زیست»، اطلاعات سیاسی-اقتصادی، شماره ۲۳، صص ۱۸۶-۱۸۳.
۱۸. سیف‌زاده، سید حسین (۱۳۷۶)، «نظریه‌پردازی در روابط بین‌الملل - مبانی و قالب‌های فکری»، تهران: سمت.
۱۹. شیرازی، حبیب‌الله (۱۳۷۹)، «ترتیبات امنیتی در آسیای مرکزی و قفقاز»، مطالعات آسیای مرکزی و قفقاز، دوره ۶، شماره ۳۰، صص ۳۰-۱۶.
۲۰. عالی، عبدالقاعد و کامل جمشیدزاده (۱۳۹۱)، «تحلیل ژئوپلیتیکی قومیت در ایران (مطالعه موردی: استان ایلام)»، مجموعه مقالات پنجمین کنگره انجمن ژئوپلیتیک ایران: قابلیت‌ها و ظرفیت‌های کاربردی جغرافیای سیاسی، رشت، صص ۱۶۱-۱۵۱.
۲۱. عزتی، عزت‌الله (۱۳۸۴)، «تحلیلی بر ژئوپلیتیک ایران و عراق، تهران: دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی وزارت امور خارجه».
۲۲. عزتی، عزت‌الله (۱۳۸۸)، «جغرافیای استراتژیک ایران، جلد ۱، تهران: سازمان جغرافیایی نیروهای مسلح».
۲۳. عزتی، عزت‌الله (۱۳۸۹)، «جغرافیای استراتژیک ایران، جلد ۲، تهران: سازمان جغرافیایی نیروهای مسلح».
۲۴. علویان، مرتضی (۱۳۸۸)، «سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران و آسیای مرکزی؛ بسترهای همگرایی و زمینه‌های واگرایی»، علوم سیاسی، سال ۱۲، شماره ۴۶، صص ۷۰-۵۹.
۲۵. قصاب‌زاده، مجید (۱۳۹۱)، «ژئوپلیتیک روابط ایران و آسیای مرکزی»، مجموعه مقالات پنجمین کنگره انجمن ژئوپلیتیک ایران: قابلیت‌ها و ظرفیت‌های کاربردی جغرافیای سیاسی، رشت، صص ۶۳۰-۶۱۳.

۲۶. کرانی، زهرا (۱۳۸۹)، «تأثیر ژئوکالچر منطقه‌ای بر روابط میان ایران و کشورهای آسیای مرکزی»، مجموعه مقالات دومین همایش بازننگری روابط ایران و کشورهای آسیای مرکزی، دانشگاه فردوسی مشهد، صص ۳۰۶-۲۸۷.
۲۷. کولایی، الهه (۱۳۷۷)، «چالش‌های همگرایی در کشورهای مستقل مشترک‌المنافع»، مطالعات آسیای مرکزی و قفقاز، شماره ۲۴، صص ۱۶-۹.
۲۸. کولایی، الهه (۱۳۷۹)، اکو و همگرایی منطقه‌ای، تهران: مرکز پژوهش‌های علمی و مطالعات راهبردی خاورمیانه.
۲۹. کولایی، الهه و شیوا علی‌زاده (۱۳۹۵)، جستارهایی پیرامون مسائل دریای خزر، تهران: مرکز آموزش و پژوهش‌های بین‌المللی وزارت امور خارجه.
۳۰. مجتهدزاده، پیروز (۱۳۹۱)، جغرافیای سیاسی و سیاست جغرافیایی، تهران: سمت.
۳۱. محرابی، علیرضا و امیرعلی عابدینی (۱۳۹۲)، «همگرایی ژئوپلیتیک آسیای مرکزی و جنوب غرب آسیا (تأکید بر ساخت سازه ژئوپلیتیک جدید با محوریت ایران)»، مجموعه مقالات اولین همایش ملی ژئوپلیتیک جنوب غرب آسیا، دانشگاه پیام نور طالقان، صص ۲۶-۴۰.
۳۲. نوروزی، نورمحمد (۱۳۷۹)، «تقابل ایران و ترکیه در آسیای مرکزی و قفقاز»، مطالعات آسیای مرکزی و قفقاز، سال ۹، دوره ۳، شماره ۲۹، صص ۱۴۲-۱۲۹.
۳۳. واعظی، محمود (۱۳۷۹)، میانجیگری در آسیای مرکزی، تهران: وزارت امور خارجه.

ب) انگلیسی

1. Cantori, Louis and Steven Spiegel (1970), **The International Politics of Region: a Comparative Approach**, New Jersey: Prentice Hall.
2. Chen, Chen-Tung (2000), "Extensions of the TOPSIS for Group Decision-Making under Fuzzy Environment", **Fuzzy Sets and Systems**, Vol. 114, No. 2, pp. 1-9.
3. Delen, D., A. Turkyilmaz, G. Torlak, O. Uysal, A. Oztekin and M. Sevkli (2012), "Development of a Fuzzy ANP based SWOT Analysis for the Airline Industry in Turkey", **Expert Systems with Applications**, Vol. 39, No. 4, pp. 14-24.
4. Dennis, David J. and Zainal Aznam Yusof (2003), **Developing Indicators of ASEAN Integration – a Preliminary Survey for Roadmap**, Metropolitan Books Press.

5. Erdemir, Hatice P. (2007), "The Requirements for International Relations, Knowledge by Business Management in the Example of the Turkish-Iranian Gas Contract of 1996", **Socialiniai Tyrimai**, Vol. 1, No. 9, pp. 73-80.
6. Ferarri, Bruno (2003), "Geopolitics – a Critical Assessment of the New Great Game in Central Asia and around the Caspian Sea", **University of UPPsala**, The Department of Peace and Conflict Research, November 2, Available at: [www.ciari.org/investigacao/geopolitics-great-game-Caspian-sea PDF](http://www.ciari.org/investigacao/geopolitics-great-game-Caspian-sea-PDF), (Accessed on: 11/11/2015).
7. Hancock, Kathleen J. (2006), "Escaping Russia, Looking to China: Turkmenistan, Pins Hopes on China's Thirst for Natural Gas", **China and Eurasia Forum Quarterly**, Vol. 4, No. 3, pp. 51-80.
8. Rafael, Kandiyoti (2008), "What Price can Access to Open Sea? Geopolitics of Oil and Gas Transmission from the Trans-Caspian Republics", **Central Asian Survey**, Vol. 27, No. 1, pp. 59-72.
9. Walt, Stephen (1987), **The Origins of Alliances**, Ithaca: Cornell University Press.
10. Weitz, Richard (2006), "Averting a New Great Game in Central Asia", **The Washington Quarterly**, Vol. 29, No. 3, pp. 55-167.
11. Yüksel, Ihsan and Metin Dagdeviren (2007), "Using the Analytic Network Process (ANP) in a SWOT Analysis – a Case Study for a Textile Firm", **Information Sciences**, Vol. 20, No. 3, pp. 47-62.